

vissza, s annál végtelenül többet: a teljesség vakító, süketítő, befogadhatatlanul összetett érzetét. A bőség valódi zavarát: „*Mit kezdjek veled, mit / Csináljak ezzel a mérhetetlen sok képpel?*” (KEMENCE, CSARNA-VÖLGY, DECEMBER.) Ez az ember sejt, mi több, birtokol valamit az ősiségből, az „*azelőtti csöndből*” (ADDIG), „*mikor még fű, fa, hegy, folyó volt az isten*” (A NAGY-ÍNÓC FELÉ). Hú papja is ennek az istenségnek, megmártózik a teletített pillanatokban, tekintetében megújítja a tájat, a táj frissességében önmagát – ez a fajta szakadatlan újjászületés az *azelőtt* teokráciájának platonikus-idealista kultusza, újraálmódása.

Az eredendő nyersség keresése ez esetben korántsem a hályogkovács vagy az őstehetség önmítoszát rejti. Györffy Ákos érezhetően nagyon sokat tud a költői nyelvről, mégsem csíhol talmi szikrát, nem próbálja elkápráztatni olvasóját. Takarékos, de nem fukar, gondadal, nem úgy, mint ki gyerekek vagy bennszülöttek közé szórja a csilingelő rézgarast. Kötege egységes, naplóként is olvasható, jól megfér benne egymás mellett a lírai helyzetkép és mondjuk az ukrán természetgyógyászt megörökítő groteszk anekdota (BESZÉD) vagy a nyilvános telefonfülke motívumára épülő, a nagyvárosi szorongást megragadó fikció (VAJON KI AZ). Arányérzéke kitűnő, pontosan érzi, hol kell véget érnie egy sornak, hol kell kimondani valamit, s hol több, ha elharapjuk, elhallgatjuk a szó végét: „*a kockás papíron / egy félbehagyott mon*” (SZÜLŐI HÁZ). Sosem véletlen, ha a megszokottnál látványosabb költői eszközt választ: az imént idézett vers a családi körbe visszaviszi, oda, ahol egy még a világ, vagyis a tagolatlan, *monolitikus* időbe...

Lackfi János

EGY ELMÉLKEDŐ EMLÉKEZŐ

Patrick Leigh Fermor: *Erdők s vizek közt. Esztergomtól Brassóig gyalogszerrel 1934-ben Fordította Vajda Miklós Európa, 2000. 323 oldal, 1900 Ft*

1934-ben egy angol fiatalember úgy döntött, hogy nyakába veszi a világot, s felderíti Európa egzotikus, keleti tájait. Barangolásai során Magyarországra is elvetődött, s egy életre szóló élményt szerzett. Készített feljegyzéseket, naplót vezetett, sok évvel később pedig egy trilógiát írt, melynek második része tartalmazza magyarországi, valamint erdélyi kalandjait.

A „grand tour” ötlete, melyre előszeretettel szánták rá magukat az arisztokrata ifjak, e kései utódot sem hagyta nyugton. Az élményeket rögzítő útirajz és az útleírás nem új keletű műfajok. Míg az útleírás inkább dokumentumszerű, tárgyilagosabb jellegű, addig az útirajz teret enged a szubjektív elkalandozásoknak. Mindkét műfaj attribútumait felismerhetjük a könyv olvastán, hiszen egyrészt művelődéstörténeti adalékokkal szolgál – bemutatja az akkori magyar társadalmat, kitér például a Trianon utáni irredenta megnyilvánulásokra, említi a román–magyar ellentétet – oly részletességgel, hogy még a Hunyadiak származása körüli vitát is felvázolja –, ismeri Árpád-házi uralkodóinkat, gesztáinkat, s honfitársainkat megszégyenítő módon szinte mindent tud az országról. Másrészt nem pusztán egy filológus-utazó benyomását keltik sorai, hanem a hús-vér embert is meglátjuk, akit megragadnak illatok, arcok, tekintetek, emberek, asszonyok... Amennyire útleírás ez a mű, legalább annyira útirajz is.

A tizenkilenc esztendőös Leigh Fermor Esztergomnál lépi át a magyar határt 1934 húsvétján. Találkozik arisztokratákkal, de az alábbi néprétegek szülőiteivel is. Más-más tájegység, más-más életfelfogás, más filozófia, más magatartás. A vidéki nemes nem olyan, mint a budapesti, a dunántúli paraszt más, mint az alföldi, és mindketten mások, mint a székely. („*Mások itt az arcok – egyidejűleg valahogy tompábbak is meg szögletesebbek is a vonások, a szemöldök, a járomcsont s az áll körül –, s ez a változás együtt járt a nyelvi változással.*” – 195.) A fiatal utazó általában szállásadóival kerül köze-

Júliusi számunkban jelent meg Szuly Gyula BENÉZEL HOZZÁM, MERT ERRE JÁRSZ című verse. A vers mottója sajnálatosan lemaradt, pótlólag közöljük:

„*Nem nyugalom, csak látszat a sírok némasága.*”
(*Posa márki Verdi DON CARLOS-ában*)

lebbi kapcsolatba, így nem csoda, ha őket mutatja be részletesebben. Azonban Leigh Fermor nemcsak a „vegytiszta” Magyarországgal találkozik, hanem a szabad ég alatti alvást sem veti meg, s így alkalma nyílik akár a vándorcigányokkal való megismerkedésre is. A messziről jött ember helyi előítéletektől való mentesége cseng ki soraiból. Az angol szerző legáltalában annyira érdekesnek találja a – kissé misztikus ködbe burkolt – cigányok életmódját, mint a leggazdagabb földesurakét. Az útleíró Leigh Fermor bravúrosat alkot a kor társadalmának lefestésében, „*baldachinos ágyak és telenistállók vendégeként*” (282.) – részletesen leírja egy-egy adott réteg jellemző szokásait, a viseleteket, étkeket. Az egész akkori élet elénk varázsolódik: megtudjuk, hogyan élt a paraszt, az arisztokrata, a nő, a férfi, a tót, a szász, a cigány... A „puszták népétől” a budai várbeli Úri utca lakosaiig mindenki felvonul.

Megszólal a soknemzetiségű Magyarország is. Nem pusztán társadalmi rétegeként vonulnak fel az itt lakók és élők, hanem etnikumok szerint is. Miután szerzőnk Erdélybe is ellátogat, alkalma nyílik Nagy-Magyarország nemzetiségi térképét is tanulmányozni. Az egyszerű emberek élete nem alakult még át annyira Trianon óta – 1934-ben még csak tizennégy évvel vagyunk a békeszerződés után. Leigh Fermor nem áttal messzebb menő következtetéseket levonni, már-már politikai fejtegetésekbe bocsátkozni arról, vajon mennyiben érintették a nemzetiségi problémák a világháborúban való szerepeinket.

Ám nem pusztán a tények leírásán, illetve azok továbbgondolásán csemegézhetünk a könyv olvasásakor, hanem a szerző személyes benyomásait, élményeit, emlékezetének szelektív működését is megfigyelhetjük. Leigh Fermor a hetvenes években ül le megírni magyarországi kalandjait (1986-ban adták ki a kötetet Angliában), amikor is tizenkilenc éves egykori önmagát hívja életre. A prousti időszemlélettel ellentétben – egyik hősét, Norpois-t, talán nem véletlenül, név szerint is említi („*Pál, a diplomata, aki udvarias és kifinomult modorával egy magyar Norpois is lehetett volna...*” – 105.) – Leigh Fermor *szándékosan* idézi fel emlékeit, sőt regényének megírása előtt újra meglátogatta kedvenc helyszíneit, hátha a genius loci elébe idézi a letűnt kort. A sors finto-

ra, hogy elhagyta útinaplóját, jegyzeteit, ám mire rászánta magát a megírásra, minden előkerült. Azonban hiába a napló, a jegyzet, hiába a dokumentálás igénye, Leigh Fermor emlékezési folyamata mégsem történelemkönyvekbe való. A szerző szubjektív látása rányomja bélyegét emlékezési mechanizmusára. Ő ugyan nem egy süteményről asszociál a régmúlt időkre, hanem azokat felidézve jut eszébe a sütemény íze, a cigaretta hamuja vagy épp „egy asszony illata”, egy furcsa mosoly, egy gomblyuk, egy arcél. Van, amikor nem tudja már, miről beszélgetett Istvánnal vagy egy másik magyar vendéglátójával (némelyiküket csak álnéven emlegeti), ám mégis megmarad valami – egy gondolat, ami épp az adott párbeszéd közben átsuhant a fején, vagy az egyik beszélgetőpartner ruhájának díszé. S ebből a kis morzsából épül fel újra az egész jelenet. Talán nem is kell minden részletre emlékeznünk, hisz elég pusztán a hangulat, az atmoszféra felidézése, s máris többet értünk a harmincas évekből, mint sok történelmi tankönyv, lexikon olvasása után. Amikor emberekről ír, akkor sem egyszerű leírással van dolgunk. Egy személyiséget atmoszférájában ragad meg. Angélaról, egy férjes asszonyról, akivel kis kalandra ruccannak ki az erdélyi városokba – egyébként ekkor szegi meg először és utoljára azt a fogadalmát, hogy nem száll járműre, azaz gyalogszerrel járja végig útját –, például sokkal többet elárul ezzel az elbeszélő stílussal, mintha csak elénk rajzolná arcának pontos berendezkedését. De nem áttal egy-egy áruklódó freudi elszólást sem felidézni, mikor dialógusrészeket sző egyes szám első személyű előadásmódjába. Az útleírás szociográfiai aspektusa mássá, többé válik a szubjektum beléptetésével.

Az emlékezési folyamat nem pusztán olyan időszerkezetet tár fel, ahol adott a jelen s a múlt, melyet a jelenből idézünk fel. Leigh Fermor „most” (1970-es évek) emlékezik vissza 1934-re, ám előreutal a negyvenes évekre, a világháború alatti és utáni időkre. Ugyanakkor a könyvnek nem témája maga az idő, csak annyiban, amennyiben szubjektívvé válik a mindennapokban is, ha beindul egy emlékezési mechanizmus. Az időproblémával – másik oldalról szemlélve – viszont mindenképpen meg kell küzdenie egy műnek: hiszen eleve a

művészet közege adja fel a leckét, hiszen az idő megörökítése is feladata. Már a választott műfaj is erre törekszik: egy út, egy élmény, egy ember s egy ország, egy táj életpillanatának, epizódjának megragadására. Leigh Fermor múltja a magyarok múltja is. S az még külön érdekessége a műnek, hogy ezt a – dokumentarista igényeket sem nélkülöző – szubjektív képet épp egy messzi nyugati országból idevándorolt ember írja, ami egyrészt azt szavatolja, hogy ismeretlenek számára az itteni előítéletek, másrészt pedig azt az attitűdöt, mely olyan dolgokat is észrevesz, melyeket mi, itt élők aligha. „Az angol útirajz legjobb hagyománya az előítélet nélküli szemlélődés, a mindenre nyitott kíváncsiság, a tárgyilagosságra törekvő, reflexióval dúsított leírás, tárgyszerűség és személyes hang ötvözése. Fermor is ezt követi.” (Vajda Miklós, 322.)

Leigh Fermor tudatos emlékezésének másik összetevője az életkor problematikája. Az idősebb írónak tizenkilenc éves önmagával is „meg kell küzdenie”. A tapasztalt, érett felfogást fel kell cserélnie egy kutató-kereső, mindenre nyitott és kíváncsi magatartásra – legalábbis tudásszomja, vendéglátói könyvtárait búvó magatartása, valamint az a tény, hogy sok esetben az angol szakirodalomban is utánanézett egy-két, az út során felvetődött problémának, erre engednek következtetni. Az élmények intenzitása, a hajdani kalandok leírása – melyek olvastán automatikusan egy fiatalember képe villan lelki szemeink elé – segít szerzőnknek a feladat megoldásában. Az epizódok, történetek, anekdoták s még a természetleírások is olyannyira elevenek, hogy már-már becsapva érezzük magunkat – nehezen hiszszük el, hogy mindez több évtizede történt meg azzal, aki a sorokat papírra vetette.

Proust hatását jelzi, amikor egy alkalommal éppen előreugrik az időben (sok évvel később Rangoonban jár). Eszébe jut a regényben éppen terítéken lévő erdélyi epizód: „Sok évvel később Rangoonban megyek épp fölfelé a Shwe Dagon pagoda első szintjére vezető csodálatos fedett lépcsőn, mikor félúton meg kell állnom, hogy megpróbáljam tisztázni, mire is emlékeztem engem ez a meredek följárat. Csak pár pillanat, és már meg is van: Erdélyben vagyok ismét, néhány évtizeddel korábban, és egy széljárta lépcsősoron kapaszkodom fölfelé, amelynek magas, zsindeyes tetőszerkezetét faoszlopok tartják.” (206.) S újra visszatérünk az el-

beszélés idejébe, folytatva az események kronologikus felidézését.

Leigh Fermor azonban nemcsak az emlékezés sajátosságából adódó kitérőkre vállalkozik, hanem komoly művészettörténeti kalandozásokat is tesz. A korrajzon, szociográfián belül kitér például a bútorok, az enteriőrök s az épületek bemutatására. „Ez a szobrokkal telelakott, irdatlan, eszelős és csodás monstrum a századfordulón épült, és tulajdonképp egy magas, meredek tetűjű, gótikus főhajó, amelyet hosszan középkorias, aranyozott és levéltekerces oromcsúcsok kísérnek, ahol pedig kereszthajói találkoznak, bordázott, tojás alakú kupola koronázza: ez utóbbi inkább egy toscanai reneszánsz város tetői közé illenék, csakhogy még ennek a tetejébe is tűztek egy hegyes, tüskés, gótikus tornyot. Építészeti vakmerőség aligha mehetne enél tovább” (56.) – írja például az Országházról, mely részletben nem pusztán hozzáértését, hanem stílusának erőteljességét is bizonyítja. Szerzőnk figyelme minden apró részletre kiterjed, s ezt tovább színezi a – már említett – „messziről jött ember” aspektusa. Egyrészt magából a szemlélt tárgyból áradó hangulattal, másrészt saját szubjektumának szelektív kiemeléseivel is alátámasztja sorait. S ez magyarázza az enteriőrök leírásait is: „Aggódva, de nagy élvezettel kortyolgattuk az italt a neoromán stílusú, krém- és barnásvörös és aranyszínű berendezés múlt század eleji hangulatában. Korinthoszi oszlopok nyitogatták akantuszleveleiket, s az oszlopok közt kifeszített girlandokról tróféák: puzdrák, vadászkiürtök, lantok és hegedűk csüngtek alá” (191–192.) – festi elénk a kolozsvári New York Szálló belsőépítészeti remekét.

Legalább ennyire érdekli a történelem, s olykor oldalakon át ecseteli az egy-egy területhez kötődő múltbeli eseményeket – csatákat, Vlad Ţepeş rémhistóriáját, arisztokrata és királyi családok sorsát, városok történetét, hitviták krónikáját, az ott élők babonás szokásait, hiedelmeit. Teszi mindezt józan objektivitással, filológiai hűséggel. Olykor lábjegyzetben olvashatunk további adalékokat az adott témáról, azzal a megjegyzéssel, hogy később hol és mikor nézett utána a felmerülteknek. Néha pedig a szövegbe szövi bele önreflexióként. („Ezen a teljesen kudarcba fulladt keresztes hadjáraton járt az eszem – nem ilyen részletességgel persze, ez némi könyvespolci kutatókodás eredménye” – 310.) Olykor az irodalomhoz is hozzászól – ismeri Jókait, Madáchot, Petőfit. („Petőfi, Shakes-

peare és Byron lelkes tisztelője, vonzó, szenvedélyes, bohém figura volt, és sokak szerint Magyarország legnagyobb költője.” – 204.) De nem hanyagolja el a népköltészetet sem. Az egyik legrégebb román nyelvű költeményt, a MIORITÁ-T (BÁRÁNYKA) nemcsak lefordítja (a fordító – Vajda Miklós – Illyés Gyula változatát közli), hanem elemzi is verstanilag, tartalmilag egyaránt. (270–275.) Amikor pedig új embereket ismer meg, nyelvüket sem felejtí el nagyító alá venni s nyelvészeti jellegű fejtegetésekbe bocsátkozni. („Egymás közt törökül beszéltek, ezen az általam még sosem hallott nyelven: agglutinált szóttagok meghökkenítő füzerei követték egymást azonos magánhangzókkal tűzdelve, s az egész beszéd halványan a magyarra emlékeztetett. A két nyelv minden szava más, és mégis távoli unokatestvérei egymásnak az urál-altáji nyelvek családjában.” – 303–304.)

Olykor már-már gasztronómiai mélységekig részletező leírásai („főlséges, tűzforró, bíbor- és narancsszínű, csupa paprika pontyleves” – 83.) Krúdy világát vetítik elénk. Az angol szerző többet tud az ország étkezési kultúrájáról, semhogy beírja a gulyásleves és a pálinka sztereotip magyar jellegzetességként való szerepeltetésével. Ám nem pusztán az étkezés és ivás örömeit írja le, előszeretettel emlegeti a cigarettázás szokását is. Minden egyes cigarettázási epizódnak megvan a maga hangulata. Mindegyik szálát mással szívja el – hol szivarozik, hol sodorják a szálakat, hol egy fa tövében ülve, az „Alföld tengersík vidékén”, paprikásajtos kenyér meg rigófűtty társaságában „füstölög”, hol pipára gyújt, hol „aromás török cigarettát [szív], amelyre rányomtatva ott állt az egzotikus arany félhold”, hol pedig csak egyszerűen ilatozó dohányföldök mellett vezet útja... Más és más kontextusban kerül elő ugyanaz a motívum, némi elidőzést és költőiséget lopva az amúgy sem túl szürke hétköznapiokba, hiszen a szerző mindenben felfedezi a színt. De ugyanilyen visszatérő motívum az Esztergom környékén újra és újra felbukkanó gölya is: „Furcsa, nyugtalanító kelepelésük utam egyik vezérmotívuma lett, és szinte mágikus jelleget adott az útba eső tájaknak...” (30.)

A könyv magas színvonalához a leírásokon, anekdotákon, esszé jellegű betéteken kívül a rendkívül élvezetes, szuggesztív nyelv is hoz-

zájárul. „Elsőrangú, mesterien megmunkált, dús szövésű, helyenként barokkos angol prózát ír” – jellemzi a fordító, Vajda Miklós (322.), aki mindezt sikeresen vissza is adja. Az olykor költői nyelv életre kelti a tárgyakat, épületeket, de megszemélyesíti a természetet is. A Duna például egyenesen színészfejedelmeként mutatkozik be: „A folyam nyugati irányból, egymást takaró meredek hegyfalak mögül lépett mintegy a színre, majd kettévált, és suszogva körülölelt egy pelyhes szigetecskét, aztán egyesült, és nem kevésbé teátrális módon távozott a színről.” (287.) A szerző szemüvegén, szuggesztív leírásokon keresztül még az első pillanatban unalmasnak tűnő vidékekben is megláthatjuk a szépet. A nagy magyar Alföldet például – stílusosan – lóháton járja végig, s gyönyörködik az egyedülálló élővilágban. De történelmi anekdotáiból sem engedí kiveszni a költészet megjelenítő erejét. A jezsuiták működését érdekes képpel jeleníti meg: „ők lyuggatták az eget szárnyaló szentekkel, csavaros oszlopokkal, szabálytalan oromfalakkal, keresztboltozatos kupolákkal...” (289.) Az emberek lefestésénél pedig előszeretettel fordul a szinekdochéhoz: „Szédítően magas sarkú cipők, bődtöltő illatok, csábítóan kikészített arok vonultak poszt-Rudolf Valentino stílusban fényesre nyalt férfifejek és ehhez illő cipők kíséretében.” (279.)

A könyvbéli utazási epizód – stílszerűen – „Közép-Európa végén” végződik, Herkulesfürdőnél. Az írói leleménynek vagy épp a véletlennek köszönhetően könnyen asszociálhatunk a világ végét jelző Herkules Oszlopaira. A mű végére érve az utazási epizód végére is elértünk, s a szomorkás hangvételű FÜGGELÉK-ből (GONDOLATOK EGY KÁVÉHÁZI ASZTALNÁL KAZÁN ÉS A VASKAPU KÖZÖTT) kiderül, hogy ettől a tájtól is végképp búcsút kellett vennünk, hiszen azóta maga alá temette az iszap. Történelmi emlékek, természeti szépség és vadvilág pusztult el, hogy ne gátolják egy erőmű működését. A „fantáziadús és romantikus lelkiületű utazó” – ahogyan Leigh Fermor jellemzi önmagát (316.) – által bemutatott költői világ prózaivá vált. „Mítoszt, néma harangszót, történelmet, mendemondát egyként elsöpörtek, és semmi sem maradt belőle ebben az árnyak völgyében. Szó szerint megfogadták Goethe tanácsát: »Óvakodj a rablótól, lovagtól és a kísértethistóriától!«” (317.)

Arany Zsuzsanna